

keurig enkele noemende, wijs ik op het *pacta sunt servanda*, de gebondenheid aan een gesloten overeenkomst, de bescherming van de goede trouw van derden, de nietigheid van hetgeen door bedrog tot stand kwam, de bescherming tegen willekeurige gevangenneming, het hoor en wederhoor in het burgerlijke proces, het gebonden zijn van de overheid aan wet en recht. Ik zeg niet, dat deze beginselen in de rechtsstelsels van alle landen ter wereld tot gelding zijn gebracht, nog minder dat zij, waar zij tot gelding zijn gekomen, altijd op dezelfde wijze functioneren. Ik houd echter staande, dat zij algemeen als juist worden aanvaard, waar het geestelijke leven tot enige ontplooiing is gekomen.

Naast de algemeen aanvaarde rechtsbeginselen is er het geweten.³⁴ Er zijn er, die de indruk wekken, dat het geweten de allerindividueelste expressie zou zijn van de allerindividueelste emotie. Zo is het echter niet. Wij beschikken niet over het geweten; het dringt zich aan ons op. Het gaat tegen onze subjectieve gevoelens in. S. Gerbrandy heeft het, dunkt mij, treffend juist omschreven „niet zozeer als een menselijk vermogen, maar welhaast als het menselijk onvermogen om zich te onttrekken aan de realiteit van het bestaan Gods en van onze verantwoordelijkheid tegenover Hem.”³⁵ Calvijn zegt, dat het geweten is „comme une chose moyenne entre Dieu et les hommes.”³⁶ Iedere daad van rechtsvinding is mede een gewetensbeslissing.

Naast algemeen aanvaarde rechtsbeginselen en geweten is er Gods Openbaring in Jezus Christus, zoals deze in de bijbel tot ons komt. De betekenis van de bijbel met betrekking tot de rechtsvinding is zeer omstrede. Ik kan mij vinden in de mening, dat in de bijbel geen *concrete* richtlijnen zijn te vinden, die bij de rechtsvinding leiding kunnen geven.³⁷ Geenszins wil dit echter zeggen, dat de bijbel voor de rechtsvinding geen betekenis zou hebben. Wanneer ik de bijbel lees,

---

³⁴ Van Kleffens zegt in de in noot 4 genoemde voordracht: „We respect law and its enforcement because we feel in our heart and conscience it is right and useful that the law be observed.”

³⁵ T.a.p. blz. 34 e.v. Zie voorts J. J. M. van der Veen, *Das christliche Gewissen im öffentlichen Leben*, Berlin 1952.

³⁶ Aangehaald bij P. Scholten, *Evangelie en recht*, t.a.p. blz. 418. Over het geweten bij Calvijn ook J. Bohatec, *Calvin und das Recht*, Feudingen 1934, blz. 5 e.v.; Marc. Chenevière, *La pensée politique de Calvin*, Genève 1937, blz. 32 e.v.

³⁷ Aldus G. J. Wiarda in zijn nota bij het rapport *Wezen en grondslagen van het recht* van het Nederlands Gesprekcentrum, blz. 40. S. Gerbrandy drukt zich m.i. te weinig genuanceerd uit, wanneer hij zegt: „Geen enkele uitspraak van de Heilige Schrift is geschikt voor rechtswetenschappelijk gebruik”, t.a.p. blz. 35. De kern van deze uitspraak onderschrijf ik echter.